

102/24 Nur Suresi

1. “Faraza” kelimesi farz (gerekli, zorunlu) kılmak anlamına geldiği gibi takdir etmek, kanun vaz’etmek (yasama) anlamına da gelmektedir. Sure bütünüyle farz kılınıyorsa içerdiği hükümler bütünüyle yasa olarak farz kılınıyordur (Zemahşeri, *Keşşaf*; Ebussuûd, *İrşad*). Ayetin hemen akabinde hükümler sayılmaya başladığı için hüküm vaz’etmek anlamını tercih ettik. Bundan dolayı da cümlenin sonuna iki nokta koyduk.

2. Ayette zina eden erkek ve kadınlara verilen ceza genel olarak dile getirilmektedir. Ancak tefsirciler bu genel ifadenin sünnetle tahsis edildiğini ve sadece zina eden bekârları kapsadığını düşünmüşlerdir. Tahsis taraftarları, düşüncelerini savunmak ve gelebilecek itirazları önlemek için konuyla ilgili hadislerin mütevatir olduğunu iddia etmişler ve sadece Haricîlerin itirazını aktarmakla yetinmişlerdir. (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*). Spekülatif gerekçelerle ayetin sünnetle sınırlandırıldığını veya neshedildiğini iddia etmek, Hz. Peygamber’in Allah’ın hükümlerine aykırı hüküm koyma hakkının olduğunu iddia etmekle eşdeğer görünmektedir (69/Hâkka 44-47). Hanefîlerin Hâkka suresindeki ayetlerden hareketle ortaya koydukları prensibe aykırı olarak âhad haberle gelen bilgilerle ayeti nesh veya tahsis etmek kitaba da sünnete de aykırı görünmektedir (Muhammed Gazali, *Nebevî Sünnet*, s. 242). Üstelik böylesi bir yorum kabul edildiğinde sünnetle tahsis edilen ayet sadece bu surenin 2. ayeti değil, 3. ayetinin de 4/Nisa 15-17, 24, 25. ayetlerinin de tahsis veya nesh edilmesini getirmektedir. Çünkü üçüncü ayette de genel ifadelerle zina eden erkek ve kadınların birbirleriyle evlenmelerine hükmedilmektedir. Ayrıca Kur’an köle ve cariyelere verilecek cezayı hürlere verilecek cezanın yarısı olarak belirlemektedir (4/Nisa 25). Hz. Peygamber’in eşlerine de iki kat ceza tehdidinde bulunmaktadır (33/Ahzab 30). Recmedilen evlenemeyeceğine veya recmin yarısı olmayacağına ya da ölümün iki katı olmayacağına göre recm iddiaları tutarsız hale gelmektedir Nisa 15-17. ayetler, fahişelerin tevbe edip ıslah olmaları halinde affedilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır ki recmedilenin affedilmesini emretmek anlamsız hale gelmektedir. Bundan dolayı söz konusu ayetlerin de neshedildiği savunulmuştur. Bütün bunlar, Haricîlerin itirazını haklı çıkaran çelişkilerdir (Örneğin bkz. Razî, *Mefatihü'l-Gayb*). Ancak nesh iddiası kabul edilemez bir yaklaşımdır. (Cassas’dan naklen Muhammed Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim Tarihi*, İst. 2000, s. 99; Sarmış, *Hadisler Kur’an ile Eşdeğer midir*, s. 100-102, 158-165). Çünkü Kur’an’daki mevcut ayetleri mensuh sayanlar, arzu ettikleri yönde rivayetler üretmekten geri durmamış, hatta işi ayet üretmeye bile vardırılmışlardır. Recm öngören mensuh ayetlerden söz ederek Hz. Ömer’e isnat etmişlerdir (Buharî, Ahkâm 22; Ebu Davud, Hudud 23; Razî, *Mefatihü'l-Gayb*; Sarmış, *age*, s. 100-102, 158-165). Kur’an’ın tahrif edildiğini iddia eden İslam düşmanlarına fırsat sunan bu tür isnatların Tevrat kültürüne dayandığı ve cahiliye Arap kültürüne uygun olduğu için kabullenildiği açıktır (Levililer 20/9-16). Hz. Peygamber’in recm uygulattığına dair sahih rivayetler varsa bu ayetlerin gelmesinden önce cahiliye Araplarının veya Yahudilerin geleneği olarak uygulanmış olabilir. Bu ayetlerse o tür uygulamalara son vermek için gelmiştir (Sarmış, *Olumsuz Kadın Algısı*, s. 105-122).

3. Ayetin zahiri çevirisine göre zina eden kadın veya erkek ancak kendisi gibi bir zinakârla veya müşriikle evlenebilir. Ancak tevbe etmiş günahkâr bir mümin müşriikle

evlenemez (2/Bakara 221).Bu ayette kadın olsun erkek olsun zina eden biriyle evlenmenin müşrikle yapılan evlilikle bir tutulması, iffeti korumanın, fuhuştan uzak durmanın önemini anlatması bakımından önemlidir. İffet duygusu, iman duygusuyla aynı yürekte bulunur. Biri sarsılınca diğeri de sarsılır. Bir mümini müşrikten daha şerefli kılan, sadece inanıyorum demekten ibaret değildir (25/Furkan 68-71; 29/Ankebut 1).

4. İffetliler anlamında kullanılan “muhsanât” kelimesi müennes çoğul olduğu için sadece kadınlar anlamında anlaşılabilceği gibi erkek kadın ayrımı yapılmaksızın bütün iffetli insanları kapsayan bir anlama da sahiptir (İbn Atıye, *el-Muharrer*; Âlûsî, *Ruhu'l-Maanî*). Bazı âlimler, “muhsan” kelimesini “evli olanlar” şeklinde yorumlamaya ve evli-bekâr ayrımına mesnet yapmaya çalışmışlardır ki evli olmayanlara iftiranın sahih olmasını gündeme getirecek böyle bir yorumu düşünmek bile abestir. Oysa Kur'an bu kelimeyi, iffetli, hür ve evli olmak üzere yerine göre üç farklı anlamda kullanmaktadır (4/Nisa 24, 25).

5. Ayette iftiracılar tevbe etmedikleri sürece (bir sonraki ayet) şahidlikleri ebediyen kabul edilmemesi gereken kimselerdir. Çünkü onlar fasık ve münafıklarla aynı kategoride değerlendirilmektedir.“Fasık” kelimesi, uzun süreç içerisinde yoldan saptığı halde kendini doğru yolda sanan kimseler için kullanılmaktadır (7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27).

6. Hz. Peygamber'in sünnetine göre bu duruma düşen eşler geri dönüşü olmayan bir boşanmayla ayrılmış sayılırlar. Ayrıca boşama işlemi aranmaz. Mahkeme tarafından sonuçla ilgili işlemler yapılır. Nesebin tespiti açısından doğumun beklenmesi ve çocuk hangi erkeğe benziyorsa ona göre işlem yapılması öngörülmüştür (Buharî, Tefsir 24/214-217; Mevdudî, *Tefhim*). Ancak bugün gelişen teknik sayesinde bu tür sorunların tespit edilmesi daha kolay hale gelmiştir.

7. Bu tür konularda yapılan tevbenin önemi için bk. 4/Nisa 15-17. ayetler.

8. Bu ayetler, münafıkların Hz. Aişe 'ye attıkları iftiradan (ifk) bahsetmektedir. İslam ordusu Mustalikoğulları gazvesinden dönerken konaklamıştı. Hz. Aişe ihtiyaç için ayrıldığı yerde kaybettiği gerdanlığı ararken ordu onu kafesin içinde sanarak devesini de alıp gitmişlerdi. Ordunun arkasından gelen Safvan bin Muattal es-Sülemî onu fark etmiş ve devesine bindirerek orduya yetişmesini sağlamıştı. Münafıkların reisi Abdullah bin Übey bunu fırsat bilerek çok çirkin bir iftirada bulunmuştu. Allah indirdiği bu ayetlerle iftiraya uğrayan o iki insanın iffetli olduğunu açıklayarak münafıkların hilesini deşifre etmiş, dedikodulara katılan müminleri de sert bir şekilde uyarmıştır (Buharî, Tefsir 24/218, 219; Mevdudî, *Tefhim*). Safvan bin Muattal'ın Bizanslılarla yapılan Sumeysat/Samsat savaşında yaralandığı ve orada vefat ettiği nakledilmektedir (TDV. İslam Ansiklopedisi). Adıyaman'ın Samsat ilçesine bağlı Taşkuyu köyünde ona ait olduğu düşünülen, bir türbe mevcuttur.

9. Allah şerhlerin sonunu hayra tebdil etmiştir. İslam toplumu, iftiracıardan ve dedikoduculardan arındırılmış, masum insanlar aklanmış, bu sayede birbirlerine kenetlenmeleri sağlanmış ve ilahî hükümlerle müşerref olmuşlardır. İffetli bir insanın kendisine isnat edilen iftiradan arınması, aklanması ne kadar önemliyse iftira potansiyeli taşıyan bozguncu münafıkların ve dedikoducu insanların ortaya çıkarılması da son derece önemlidir. Devamında gelen ayetler bu bakımdan anlamlıdır.

10. Bu ayetler, iftiranın münafıklarla sınırlı kalmadığını, bazı müminlerin de bu dedikodulara katıldıklarını göstermektedir. Hatta Hz. Peygamber'in eşi Zeyneb'in kız kardeşi Hamne ve Ebu Bekir'in akrabalarından Mıstah ve şair Hassan bin Sabit'in de bu dedikodulara karıştığına dair bilgiler mevcuttur. Bu ayetler gereği onlara iftira cezası uygulanmıştır (Azimli, age. s. 340-350). Fakat ayetlerin işaret ettiği güzel cevabı, dedikoducuların yüzüne haykıran güzel insanlar da vardı. Ebu Eyyub el-Ensari'nin dedikodulardan söz açan eşine; "Sen olsan böyle bir çirkin işi yapar mıydın?" dediği, eşinin "hayır" cevabı üzerine; "Ben de böyle bir çirkinliği aklımdan geçirmezdim. Ayşe senden daha iyi bir kadın, Safvan da benden daha iyi bir Müslümandır." dediği rivayet edilmektedir. Dedikodulara adı karışan üç Müslümana kazif (iftira) cezası verildiği ve o Müslümanların tevbe ettikleri, hatta Hz. Aişe'nin de onları affettiğine dair bilgiler mevcuttur. Ancak buna rağmen daha sonra söz konusu dedikodulara Hz. Ali'nin adını karıştıranlar Emeviler olmuştur. Kendisiyle istişare eden Hz. Peygamber'i üzgün, perişan durumda görünce Hz. Ali'nin, onu teselli etmek için söylediği; "Gerekirse onu boşar, başka kadınla evlenirsin." şeklindeki sözünü bağlamından çıkararak ve birtakım ilavelerle saptırarak fesat üretmişlerdir. Bu iftiralar, fitne döneminde etkisini göstermiş, önce Hz. Aişe ve taraftarları, daha sonra da Hz. Ali taraftarları maalesef bu tuzağa düşmüşlerdir. Tarihî kaynaklar da bu çarpıtılmış bilgileri günümüze kadar taşımışlardır (Buharî, Tefsir 24/219-224; Mevdudî, *Tefhim*).

11. Burada şeytan deyince aklımıza sadece İblis gelmemeli. Müslümanların kafasını karıştırmaya çalışan ve kötülükleri emreden kâfir ve münafıkların elebaşları da bu sıfatı taşımaktadırlar.

12. Bir önceki ifadeye bakılırsa Allah'ın dilemesi, kulun dilemesinin zıddı değildir. Allah'tan başkasının arındırmasını bekleyenlere cevap verilmekte ve ilahî yetkiden söz edilmektedir.

13. Bu ayetin, yeğeni Mıstah ile annesinin bakımını üstlenen Hz. Ebu Bekir'in Mıstah'a yaptığı yardımı kesmek için yemin etmesi üzerine inmiştir. Çünkü Hz. Aişe 'ye atılan münafık iftirasının ardına düşenlerden birisi de Mıstah idi ve kızı Ayşe'ye atılan iftira Ebu Bekir'in ağırına gitmişti (Buharî, Tefsir 24/225; Maverdî, *en-Nüket*). Allah tevbe eden müminlerin affedilmesi ve bu tür yeminlerin dikkate alınmaması yönünde uyarıda bulunmaktadır. Bazı âlimler bu tür anlamsız yeminlerden vazgeçip iyiliğe dönen müminlerin keffaret ödemelerine gerek görülmediği kanaatine varmışlardır (Mevdudî, *Tefhim*). Bir sonraki ayette ise tevbe etmeyen iftiracıların lânetlik olduğundan bahsedilmektedir.

14. "Gafilât" kelimesinin bu çevirisi için bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*.

15. Hz. Peygamber'in hanımına yapılan iftiranın Peygamber'e de yapılmış sayılacağına işaret edilmektedir. Çünkü bir insanın iffetinin zedelenmesi aile çevresinin iffetini de rencide eder. Bu özel örnek üzerinden genel bir prensip dillendirilmektedir: İffetli erkekler ve kadınlar birbirlerine yakışır, kötü kadınlar ve erkekler de birbirlerine layıktır (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

16. Buraya kadar hukukî hükümler ve fiilî durumlar ele alınırken bu ayetten itibaren ailevî ve toplumsal ilişkiler konusunda ahlakî önlemler öngörülmektedir. Bu yönüyle sure, Ahzab suresinin devamı niteliğindedir ve çoğunluğunu bedevî kökenli insanların oluşturduğu İslam toplumunun medenîleşmesini ya da şehirlileşmesini sağlayacak bir içeriğe sahiptir (Mevdudî, *Tefhim*). Başkalarının evine izinsiz girmek, uygunsuz

durumları görmeyi engelleme maksadıyla yasaklanmıştır. Kapıdan içeriye bakan birini görünce Hz. Peygamber, “Eğer baktığını görseydim elimdeki şu tarakla gözünü çıkarırdım.” diye azarlamıştır. Rivayetteki “Gözünü çıkarırdım.” ifadesini Malik ve Ebu Hanife vurgu için söylenmiş bir deyim olarak değerlendirirken, Şafîî sözü zahiriyle değerlendirerek kapıdan içeri bakan kimsenin gözünün çıkarılabileceğine ve ceza gerekmediğine hükmetmiştir (Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 256).

17. Otel, işyeri ve büro gibi halka açık mekânlar kastedilmektedir (Zemahşerî, *Keşşaf*; Mevdudî, *Tefhim*).

18. Ayet iffetli olmayı erkekten başlatmaktadır. Fakat bir sonraki ayet üzerindeki spekülâtif yorumlar, genelde bu ayet yok sayılarak yapılmıştır.

19. Hz. Âdem ve eşiyle başlayan örtünme fitrî bir ihtiyaçtır (7/A'raf 26, 27). Bakışlarını kontrol etmek, yani haramı görünce başını önüne eğmek veya başka tarafa bakmak, bu ayette kadınlara emredilmektedir. Bir önceki ayette erkekler için kullanılan aynı ifadeyi görmezden gelerek bu ayeti kadınların peçe takmasına delil saymak, ilerleyen süreçlerde üretilmiş zoraki yorumlardır.

20. “Ziyetlerini göstermesinler.” ifadesinden maksat, bazılarının göre süs eşyaları ve elbiselerdir. Hanefi ulemasına göre ise kadınların karşı cinse çekici gelen mahrem yerleridir (Cassas, *Ahkam*; Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*). Çünkü karşı cinse cazip gelen takılardan ziyade vücudunun estetiğidir. Ayrıca “ziyinet” elbise anlamına da gelmektedir (7/A'raf 31, 32). Giysilerini açmasınlar şeklinde de çevrilebilir. Ancak bazıları elbiselerini göstermesinler şeklinde yorumladıkları için kadının renkli elbise giyinmesine yasak getirilmesini gündeme getirmişlerdir (Mevdudî, *Tefhim*). Bu âlimler kadınlar için gösterilmesi helâl olan kendiliğinden görünen şeylerin, yüzük, kolye ve elbise olduğunu söylese de Hasan, İbn Cübeyr ve Atâ'ya göre burada kastedilen eller, yüz ve ayaklardır (Ebu Davud, *Libas* 31; Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

21. Başörtüsünün yakaların üzerine örtülmesi emri, başörtüsünü arkadan bağlayan ve başı kısmen örten cahiliye kadınının örtünme biçimine yönelik bir eleştiridir (Mevdudî, *Tefhim*). Ayet başın örtülmesini de ifade etmektedir (Buharî, *Tefsir* 24/226). Bu ifade aynı zamanda kadınlara tepeden tırnağa kadar uzanan tek parça tulum veya burka tarzı bir örtünmenin emredilmediği anlamına da gelir.

22. “Kadınlara ait köleler” ifadesinin sadece cariyeleri mi, yoksa erkek köleleri de mi kapsadığı konusunda ihtilaf edilmiştir (Mevdudî, *Tefhim*). Devamında gelen iki ayette salih köle ve cariyelerin evlendirilmesi teşvik edildiği ve mükâteb kölelerin özgürleştirilmesi emredildiği için biz sadece cariyelerin kastedildiği yorumunu benimsiyoruz. Zaten erkek kölelerin de ifadenin kapsamına dâhil olduğunu söyleyenler, Rasulullah'tan gelen bir rivayete dayanarak kölenin özgürleşmesi halinde yasak kapsamında olacağını söylemişlerdir (Mevdudî, *Tefhim*). Ancak 32 ve 33. ayetlerdeki salih kavramına rağmen cariyeleri örtünme emrinin dışında bırakan ve hatta onlara örtü yasağı getiren anlayışı onaylamak mümkün değildir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

23. “Cazip yerlerini göstermesinler.” ifadesi, ayette iki defa kullanılmaktadır ve her iki kullanımda da iki ayrı istisna söz konusudur. Birincisi genel bir örtünmeden bahsedilirken kendiliğinden görünen el yüz ve ayaklar hariç tutulmakta, ikincisinde ise nikâh düşmeyen mahremler sayılarak bunlara özel bir istisna getirilmektedir. Bu ikinci

istisna, kadınların mahremlerinin yanlarında başlarını açabileceklerini, iş yaparken kol ve bacaklarını sıvayabileceklerini göstermektedir. Yazır'ın ifadesiyle bu durum, Kur'an'ın ev içinde ayrı, ev dışında ayrı bir tarz geliştirdiğini göstermektedir (*Hak Dini*). Fakat istisnayı peçe takmaya indirgeyen geleneksel algı, ikinci istisnayı kadının mahremleri yanında peçesini açabileceği, el ve yüzünü gösterebileceği şeklinde yorumlayarak ayetin sunduğu geniş imkânı daraltmışlardır (Örneğin Mevdudî, *Tefhim*).

24. Bu ifade “ziynet” kelimesine verilen manaya göre anlam kazanmaktadır. “Ziyneti” takı olarak değerlendirenler, takıların ses çıkarması için ayağın yere vurulması şeklinde yorumlamışlar ve buradan hareketle takıların gösterilmesini ve ses çıkarmasını da yasak kapsamına dâhil etmişlerdir. Ancak kastedilen bundan ziyade göğüs ve kalça hareketlerinin hissedilmesi şeklindeki mahremiyete gölge düşüren teşhirci tutumun yasaklığıdır. Erkeklerin dikkatini çekmek ve onları tahrik etmek için yapılan her davranış bu kapsama dahil edilebilir. Ayrıca erkeklerin kadınları tahrik edecek davranışları da bu kapsamdadır. Bu nedenle elbisenin içini gösterecek şekilde ince veya hatları belli edecek şekilde dar olması da mahremiyet sınırını aşma olarak değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in kadınların aşırı makyaj ve kokular sürünmelerini yasakladığı, ancak ellerine kına yakma ve hafif sürme çekmeleri gibi hafif bakımı teşvik ettiği bilinmektedir (Mevdudî, *Tefhim*).

25. Âlimler borcunu ödemek şartıyla özgürleşmek için anlaşma yapmak isteyen köleyle yazışmayı emreden ifadenin zorunluluk ifade ettiğine hükmetmişlerdir. Hz. Ömer'in uygulamasına dayanarak köle sahibinin bu talebi reddetme imkânının olmadığına hükmetmeleri çok yerinde bir karardır. İlk dönem uygulamalarına bakılırsa on binlerce kölenin azad edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Fakat bu ayet dünya menfaati için fuhşa zorlamayı yasakladığı halde ulema, bir önceki ayette geçen köleleri evlendirme emrinin farziyet veya vücubiyet ifade etmediği yönünde görüş serdedebilmiştir. Oysa aynı tefsircilerin bekâr köleleri evlendirme hükmünün gücü yeten köle sahibi için bireysel, İslam toplumu için kifaî, İslam devleti için hukukî ve siyasî bir yükümlülük olduğuna işaret etmektedirler (Mevdudî, *Tefhim*).

26. Elinin altında çalışan (köle) kadınları veya kızları zinaya zorlama yasağı iki türlü anlaşılabilir. Birincisi “evlenmelerine mani olarak fuhşa zorlamayın” şeklinde anlaşılabilir. Fakat cümle öncesinden bağımsız ele alınarak “namuslarını korumak isteyen” ifadesi de dikkate alınmadan “kendi kızlarınızı evlendirmeyerek fuhşa zorlamayın” şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Fakat bu zoraki bir yorumdur. Ayet cariyeyi fuhşa zorlamayı yasaklıyorsa, insanın kendi kızını zorlaması öncelikle yasaklanmış demektir. İkincisi ve daha da önemlisi çıkar veya hatır için o kadınları fuhşa zorlamanın çirkinliğinden söz etmiş olabilir ki ayetin kullandığı ifadelerde bu anlam çok açıktır. Zaten tefsirciler de müşriklere ait çok sayıda fuhuş evinin varlığından söz etmektedirler. Münafıkların reisi Abdullah bin Ubey bin Selul'un fuhuş yaptırdığı bilinmektedir. Hatta onun çalıştırdığı altı cariyeden birisi olan Muazele, İslam'ı kabul etmiş ve fuhuş yapmaktan kaçınmıştı. Bu yüzden de sahibinden işkence görmüştü. Hz. Ebu Bekir aracılığı ile Hz. Peygamber'e, fuhuş yapmak istemediğini ileterek yardım istemiş, Hz. Peygamber de kadının satın alınarak özgürleştirilmesini sağlamıştı. Hatta bu ayetin o kadının şikâyeti üzerine indiği de nakledilir (Maverdî, *en-Nüket*; Sealibî, *el Cevahir*; Mevdudî, *Tefhim*).

27. Bu ayet, öncesi ve sonrasında anlatılan iki bölümü bağlayan bir ayettir. Buraya kadar verilen ilahî bilgilerin arka-planını aydınlatmak üzere gelen paragrafı takdim etmektedir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

28. Bu ayetlerde Allah, kendisini göklerin ve yerin nuru olarak tanıtmaktadır ki bu teşbih edatı hazfedilmiş bir mecazdır. Temsili anlatımın bütününe bakıldığında nur kelimesi Allah'ın zatını değil, aydınlatıcı sıfatını temsil etmektedir. Yani Allah'ın âlemde aydınlığı var eden gücüne işaret etmektedir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Devamındaki ayetlere bakılırsa vahyi ve müminlerin gönlünde yaktığı ışığı bir kandile benzetmektedir. Yani kandile benzetilen nur, yaratma ve vahiy aydınlığıdır ve onun kaynağı da Allah'ın zatıdır. Kandile gelen yağ, vahye benzetilirken, kandilin yaydığı ışık müminlerin gönlünde iman, davranışlarında ahlak olarak canlanan somut tezahürler olmaktadır. "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir." hadisi, bu ayetlerdeki yıldız mecazından kaynaklanmış olabilir. Çünkü 38. ayete kadar süren sembolik anlatım, müminlerin evinden yayılan Kur'anî hayatı evleri aydınlatan ve dışarı taşan kandil aydınlığına benzetmektedir (Maverdî, *en-Nüket*). Buna paralel olarak 39-40. ayetlerde kâfirlerin amelleri katmerli karanlığa benzetilmektedir. Bu kandil benzetmesi, Tevrat'ta anlatılan kandil sembolüne bir gönderme gibidir. Çünkü orada kandilin iki yanında duran iki zeytin ağacından bahsedilmekte ve bu iki zeytin ağacından kandile uzanan iki daldan yağ akmaktadır ki bu iki dalın iki Mesih olduğu dile getirilmektedir (Zekeriyya, 4/1-14).

29. Tesbihin anlamı için bkz. 68/Kalem 29; 50/Kâf 40; 17/İsra 44; 59/Haşr 1, 2.

30. 40. ayetteki karanlık benzetmesi, 39. ayetteki serap benzetmesinin devamı niteliğindedir ve kâfirlerin çabalarının çıkmaza girdiğini sembolize etmektedir. Allah'ın nurundan (vahyinden) uzaklaştıkları için karanlıkta kalmışlardır. Çünkü buradaki karanlık üstüne karanlık, 35. ayetteki nur üstüne nurun zıddıdır. Görmek için dışarıda aydınlığın olması gereklidir, ancak yeterli değildir. İnsanın aydınlığı algılayabilmesi için gözünün olması yetmez. Beynin ve aklın da aydınlığı algılayacak evsaf ve donanımda olması gerekir. Çünkü nur, hem dışarıdaki maddî ışığı hem de ruh dünyasındaki içsel aydınlığı içeren bir kavramdır (Gazzalî, *Mişkâtü'l-Envar*'dan naklen Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

31. Tesbihin anlamı için bkz. 68/Kalem 29; 50/Kâf 40; 17/İsra 44; 59/Haşr 1. Bu ve devamındaki paragraf münafık kâfirlere yönelik mesajlar olduğu için bu cümle, bütün mahlûkatın kendi hilkatı gereği yaptığı tazim ve tesbihin farkında olduğunu dile getirerek kâfirlerin algı körlüğünü eleştirmektedir. Cümlenin öznesini farklı takdir eden ve onların tesbih ve salâtını Allah'ın bildiği şeklinde yorumlayanların görüşü zayıf bulunmuştur. Hayvanların tesbihini kabul ettiği halde salâtını kabul etmeyenler, namazın insana has olduğunu gerekçe göstermişlerdir. Oysa salâtın anlamı kavramsal manada namazdan ibaret olmayıp işine önem vermek anlamını içerdiği gibi, hayvanların dua ve tesbihi insanın tesbihine benzemek zorunda da değildir. Tesbih eden varlığın tesbihini (tenzihini) bilmesinden daha doğal bir şey olamaz. Allah'ın bilmesi zaten ayrıca zikredilmektedir.

32. Mülk kelimesinin anlamı için bkz. 25/Furkan 2.

33. "Cibâl" kelimesi, genelde dağ anlamına gelen "cebel" kelimesinin çoğulu olarak kullanılır. Bu kelimenin yükseklik, ağırlık, çokluk, zorluk ve afet anlamlarına gelen

mecazî kullanımları mevcuttur (Zebidî, *Tâc*). Geçtiği bağlam göz önüne alınarak afet diye de çevrilebilir.

34. Açıklama için bkz. 74/Müddessir 31; 9/Tevbe 115.

35. İman ve itaat sözden ibaret değildir. Fiilen yerine getirilmesi gereken bir tavır ve eylemi de içerir. Davranışa dönüşmeyen iman ve itaat sözü insanı münafık olmaktan koruyamaz.

36. 51. ayette geçtiği gibi müminlerin âdeti, içlerinden gelerek “İşittik ve itaat ettik.” (baş üstüne) demektir. Münafıklar ağızlarıyla itaat ettik derken yemin ediyorlardı, fakat bu, davranışlarına hiç yansımıyordu.

37. 47. ayetten buraya kadar, Allah’a ve Rasulüne itaat konusu işlenmekte ve itaatsizlik edenlerin zalim olduklarına hükmedilmektedir. Daha sonra bu konuyla ilgili ek hükümler getiren 62-64. ayetler İslam devletinin verdiği kamusal görevleri aksatmama üzerinde durmaktadır. Mevdudî, Hz. Peygamber’e itaati emreden bu ayetlerin, onun yerine geçen mümin yöneticilere itaati de kapsadığını düşünmektedir (*Tefhim*). 4/Nisa 59. ayete bakılırsa yorumun tutarlı olduğu görülecektir.

38. Bu vaad, Hudeybiye öncesi sıkıntılı dönemin geride kalacağını, kısa süre sonra kâfirlerin hezimete uğrayacağını ve müminlerin hâkim hale geleceğini müjdelemektedir.

39. “Fasık” kelimesi, uzun süreç içerisinde yoldan saptığı halde kendini doğru yolda sanan kimseler için kullanılmaktadır. Bile bile din değiştiren “mürted”den farkı da budur (7/A’raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En’am 49; 2/Bakara 26, 27).

40. Bu ayetle başlayan bölümün sonradan nazil olduğu ve baştaki konulara ek hükümler getirdiği anlaşılmaktadır (Mevdudî, *Tefhim*).